

KENTLEŞME VE TÜRKÇE

Ruşen Keleş
Ankara Üniversitesi

I. Kentleşme, çoğu kez sanıldığıının tersine, köylerden kentlere nüfus akınlarını anlatan, salt bir nüfus devinimi değildir. Kentleşmeyi, toplumsal, ekonomik ve kültürel boyutları içinde, çok daha geniş bir değişim olarak algılamak uygun olur. Bu nedenle, geniş anlamında kentleşmeyi, sanayileşmeye ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında, artan oranda örgütlenme, işbölümü ve uzmanlaşma yaratan, insanların davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikimi süreci olarak tanımlıyoruz.

Görüldüğü gibi, kentleşme aynı zamanda bir toplumsal değişme sürecidir. Bir kültür değişmesidir de. Kentlere gelen, kentte yaşayan insanların davranışlarında, değer sistemlerinde, dünya görüşlerinde de, kentleşmeyle birlikte kimi değişiklikler beklenmektedir. İşte, kentleşmenin bu ögesine, "kentlileşme" diyoruz. Kentlileşme, kentleşme olgusunun ayrılmaz bir ögesi olmakla birlikte, ondan daha dar bir kapsamı vardır.

Kentin ve çevrenin, bir başka deyişle, yerleşim yerinin, insan davranışları üzerinde etkisi olduğu genellikle benimsenen bir görüştür. Bu etkilerden bir bölümü olumlu nitelik taşımaktadır. Bir Alman atasözü, kent havasının insanları özgür kıldığını anlatmaktadır (*Stadtluft macht man frei*). Gerçekten, hem batı, hem de doğu dillerinde, kent ve uygarlık sözcükleri arasında yakın benzerlikler görülüyor : *Città*, *cit *, *ciudad*, *civitas* sözcükleri; *civilization*, yani uygarlık sözcüğü ile aynı kökten geliyorlar. *Medina* ile medeniyet arasındaki ilişki de herkesçe biliniyor.

Bunlar bize, a) kentin uygarlıkların kaynağı olarak algılandığını, b) uygarca davranışlara ve ilişkilere kentlerde rastlanması gerektiğini düşündüren gözlemlerdir. Kuşkusuz, bunun her zaman ve her yerde böyle olduğunu savunmak olanağı yoktur. Buna karşın, Fransızların, *kibarlık* (*civilit *) ve *g rg * (*urbanit *) sözcüklerini, *yurttaşlık* (*citoyennet *) sözcüğünden ayırt etmeleri de, yukarıda sözü edilen ilişkinin varlığına inanmalarındandır.

Kent ve kentleşme, kuşkusuz kentleşmenin biçimine bağlı olarak, toplumsal bozulmalara da yol açabilmektedir. Kentleşmeyle birlikte kimi zaman ortaya çıkan çözülme de, elbette bir toplumsal değişme türüdür. Bu tür değişmelere, bireylerde, kurumlarda ve çevrede rastlamak olanağı vardır. Köylerden kentlere akın eden insanlar, sağlıklı bir kentleşme süreci sonucunda, kentleri köyleştirmektedirler. Köylülüklerini kentte de sürdüren insanlar, gerçekte beklenen doğrultuda bir kentleşmeye yol açmıyorlar. İşte bu yüzdendir ki, ülkemizde, kentleşme sorunlarından bir çoğunun, kentleşmeksizin, kentleşmekte olmamızdan doğduğu öne sürülebilir.

II. Ülkemizde kentleşme gerçekten hızlı, dengesiz ve çarpıktır. Batı ülkelerinde, itici ve çekici etmenlerin etkisiyle hızlanan göç, bugün ülkemizde değişik koşullar altında ortaya çıkıyor. Göç olgusunu besleyen güç, kentlerin çekiciliğinden çok, kırsal alanların, tarım kesiminin itici özellikleridir. İtici etmenlere, son yıllarda, ekonomik nedenlerin yanı sıra, can ve mal güvenliği gibi stratejik bir etmenin de eklenmiş olduğu dikkati çekmektedir.

Gerçekten, Türkiye'de, 1950'lerde, nüfusun yalnız %18.5'u kentlerde yaşıyordu. Bu oran 1990'da %55'e yükselmiştir. 2000 yılında ise, %70'i bulması bekleniyor. Bir başka deyişle, kentsel nüfus, bu yıllarda 4.8 milyondan 35 milyona yükselmiştir. Bu, aynı zamanda, kırsal nüfusta belirgin bir azalmanın meydana gelmesi demektir. Ama kuşku yok ki, kentsel nüfusun artışı başlıca iki öğeden oluşur: Doğal artışın yanı sıra, köylerden kentlere göç de, kentsel nüfusu artıran çok önemli bir etmandir. Bu iki öğenin göreceli ağırlıkları üzerinde, son 35-40 yılı kapsayan dönem için yapılan bir karşılaştırma, köyden kente göçün, kimi dönemlerde farklı hızda olmasına karşın, kentsel nüfus artışının %60'a yakın bölümünü oluşturduğunu göstermektedir.

Bu gözlem, bize ülkemizdeki kentleşmenin hala geniş ölçüde kırsal nüfusun göçüyle beslendiğini; kırsal alanlardaki itici koşulların gücünü koruduğunu, sanayileşmenin, yani kentin gerçek çekiciliğinin ise, hızlı kentleşmeyi doğuran ve hızlandıran etmenler arasında geri planda kaldığını düşündürmektedir. Bundan dolayıdır ki, özellikle büyük kentlerde işsizlik ve gizli işsizlik, sağlıklı kentleşmenin belirtileri olarak göze batan boyutlara ulaşmıştır. Kimi bilim adamlarımızın, büyük kentlerimizin bugünkü yapısına bakarak, Türkiye'de "kentleşmeden" değil, "kentlerin köyleşmesinden" söz edilebileceğini öne sürmeleri, pek de yanlış olmayan bu gözlemden kaynaklanıyor.

Gerçekten, kente gelenleri özümsemeyi kolaylaştırabilecek gerçek ve hızlı bir sanayileşmeye dayanmayan göç, kırsal alanların yoksulluğunu kente taşımaktan başka bir işlev görmüyor Türkiye'de. Batı ile Doğu arasındaki, köyle kent

arasındaki, küçük yerleşim yerleriyle büyük kentler arasındaki dengesizlik, bu denetimsiz göçler sonucunda daha büyük boyutlar kazanıyor. Ayrıca, anakentlerin kendi içlerindeki dengeler de hızla bozuluyor. Bütün bu dengesizliklerin, ülkemizde siyasal şiddet olaylarının artmasında belli ölçülerde payları olduğu bir gerçektir.

Gecekonduların, hem alan, hem de nüfus olarak, anakentlerde ayrıksın birer yerleşim yeri olmaktan çıkıp kural durumuna gelmeleri, bu sağlıksız gelişmenin doğrudan doğruya sonucu olarak görülmelidir. Sağlıksız ve çarpık kentleşme sürecinde göç, bir nicel olay olmaktan çıkıp, nitel boyutları ağır basan, sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasal yapımızın, bilinen nedenlerle beslenen değişmez yazgısı durumuna gelmiştir.

Ülkede 1960 yılında 250 bin gecekondu vardı ve bunlarda 1.5 milyona yakın insan yaşıyordu. 1994 yılında ise 3 milyona yakın gecekondu, 15 milyon yurttaş yaşamaktadır. Bir başka deyişle, kentsel nüfusun üçte birinden çoğu gecekonduya yaşamaktadır. Bu oran, Ankara'da %70, İstanbul'da %65, İzmir'de %50'dir. Adana ve Diyarbakır gibi kentlerde, bilinen nedenlerle, bu oranların daha da yüksek düzeylere çıkması beklenmektedir.

Bu süreç, köylüyü yığınlarla kentlere taşıyor, kentliyle karıştırıyor, ama onunla bütünleştirmiyor. Toplum yaşamındaki fiziksel bir olay, kimyasal bir olaya dönüşmüyor. Sonuçta, kente gelen insanlar, köylü ile kentli arasında yeni bir insan tipi olarak yerlerini kentte alırlar. Tıpkı, batı Avrupa ülkelerindeki birinci kuşak işçi yurttaşlarımız gibi, konuştukları dil de, Türkçe ile Batı dilleri arasında bocalayıp duruyor.

III. Kentleşme ve dil ilişkisi konusunda yorum yapmak kuşkusuz uzmanlık işidir. Böyle bir girişimde bulunamayacağım açıktır. Bununla birlikte, kimi gözlemler yapmakla yetineceğim. Herşeyden önce, dilin gelişmesi de toplumsal bir olaydır. Toplumsal ve ekonomik bir değişme olan kentleşme ile dilde gelişme, bu açıdan ortak bir özelliğe sahip iki süreçtir. Kentleşmeyle birlikte, toplumda yeni kurumlar, yeni kavramlar, yeni ilişkiler yaratılmaktadır. Bunun sonucunda, sözcükleri zenginleşmektedir. Kırsal yaşamda üretilen ve yoğun olarak kullanılan kavramların yerini, giderek, kentsel yaşamda sürekli ve yoğun olarak kullanılan kavramlar almaktadır.

Burada, yöntemle ilgili bir küçük soruna değinmekte yarar vardır : Acaba, dildeki gelişmenin bağımsız değişkeni olarak kentleşmeyi almak yanıltıcı değil midir? Çünkü, daha geniş bir bağlam içinde, kentleşmeyi de belirleyip biçimlendiren başka bağımsız değişkenler vardır. Bunlar, ekonominin yapısal özellikleridir. Nasıl, çarpık kentleşme ve şiddet olayları arasındaki ilişkide, kentleşme, bağımsız değişken olarak

değil, fakat araya giren bir değişken işlevi görüyorsa; burada da durumun böyle değerlendirilmesi gerekir.

Buna karşın, kentleşmenin, kimi kavramların yaratılmasına katkıda bulunduğu da yadsınamaz : anakent, arsa mafyası, imar hakkı, rant, kente karşı suç, kent hakları, gecekondular, köy kent ve uydu kent gibi kavramlar bunlara örnek olarak gösterilebilir. Kısaca belirtelim ki kentleşme, insanları, yönetilenler kadar yönetenleri de, köylülükten kurtardığı, dünya görüşlerinde ve değer sistemlerinde olumlu değişiklikler yaptığı oranda, dilde de zenginleşme sağlar.

IV. Sözlerimi kentleşmenin dilimiz üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerine verebileceğim kimi örnekler ve bunlarla ilgili kimi gözlemlerle bitirmek istiyorum.

a) Şive ve lehçe özellikleri kentleşme ile bir ölçüde değişikliğe uğramaktadır. Burada, belirleyici olan değişkenin yukarıda da değindiğim gibi, kentleşmenin kendisi mi, yoksa kitle iletişim araçlarının etkilerine giderek daha çok açılmak mı olduğu tartışılabilir. Örneğin, *torpak toprak* 'a; *görcen, gelcen, gitcen* gibi sözcükler *göreceksin, geleceksin, gideceksin* gibi sözcüklere dönüşebilmektedir. Bununla birlikte, pek çok radyo ve TV spikerleri, yurt içi ve dışı temsilcileri, hala yerel ağızları kullanmayı sürdürüyorlar.

b) Söz dağarcığımız genel olarak dar. Okul, aile, iş çevresi, okunmakta olan kaynaklar, kentte yaşasalar da, geniş yığınların kullandıkları sözcük varlığında büyük bir gelişme yaratmıyor. Çocuk yastakiler, Zagor, Pekos Bill vb. dergilerdeki dilin dar sınırlarının dışına çıkmaya özendirilmiyorlar.

Sorun, salt sözcüklerin çokluğu ya da azlığı, ya da yeniliği ve de eskiliği olmanın ötesindedir. Pek çok kentlimiz, ölçünlü dilin yapısal kurallarını bilmiyor.

c) Kente geliş yaşının, pek çoklarında 40'ın üzerinde olması, kentin olası etkilerinden yararlanmağa fazla fırsat bırakmıyor.

d) Resmi politikalar, kentleşmenin dil üzerindeki etkilerinin çok ötesine giden etkiler yapabiliyor. Dil politikası ile konulan yasaklar, kimi zaman dilin yoksullaşmasına yol açıyor. Bunun gibi, aynı politikalar, yabancı sözcüklerin kullanılmasında caydırıcı ya da özendirici rol oynayabiliyorlar. Geçmişte, belediye gelirleriyle ilgili kimi yasalarımız, işyerlerine verilecek adların Türkçe olmasını özendirici kolaylıklar taşıyordu. Yabancı sözcüklerin kullanıldığı işyeri adları için, daha yüksek oranlarda vergi ödeniyordu. Ne yazık ki, bunlar 1980'li yıllarda kaldırılmıştır. Sonuç, işyerlerinin adlarında, akıl almaz bir yabancı sözcük salgınının başlaması olmuştur.

e) Son olarak değinmek istediğim bir nokta da, dilin gelişip zenginleşmesinde, devlet ve siyaset adamlarının kendilerinin kullanmakta oldukları dilin etkisidir. Ülkemizde, bu açıdan, kimi devlet adamları, dilimizi, gerçekten kentli bir yurttaş gibi kullanmış, özleşmeye öncülük etmişlerdir. Dil duygusuna sahip oldukları konuşmalarından belli olmuştur. Başka kimi devlet adamları ise, *vizyon*, *münasebet*, *laf*, *president* gibi kimi yabancı kökenli, kimi argo, kimi Osmanlıca sözcükleri kullanmayı kendileri açısından daha yararlı bulmuşlardır. Çevreleri ve sevenleri de onları izlemiştir. Bu gibi devlet adamlarının iktidarda bulunduğu dönemlerde, asıl zararlı sonuçların doğmasına, onlar gibi konuşmaya öykünen bürokratların yol açtığı dikkatlerden kaçmıyor. Şimdilerde ise, dil duyarlılığına sahip yurttaşlarımız ve genel olarak kamuoyu, dilimizin sözdiziminden ve kurallarından habersiz kimi siyaset adamlarının, başlayıp sonunu bir türlü getiremedikleri bozuk düzen tümcelerle, yanlışlarını saptamakla vakit geçiriyor. Bunlardan birinin, önemli bir vurgulama yanlışlığı ile sözlerimi bitirmek istiyorum. Bu kişi, birkaç ay önce, PKK militanlarına şöyle seslenmişti : "Kendilerini bir kez daha uyarıyorum. İşlerini bitireceğiz. Yavrularımızı Temmuz'a kadar öldürmesinler".